

Legenda és valóság

A csíki székely krónikáról

Nincs olyan közösség, legyen az csak egyetlen falu lakosait vagy egy egész ország népét magában egyesítő, amely ne érezne annak szükségét, hogy létrejöttek és életfolyamatának körülményeit valamilyen formában rögzítse. Évezredes emberi vágy már magának a pusztá létnek s még inkább a nem mindennapi eseményeknek az emlékéit az utókorra átörökíteni. Egyebek mellett ez a vágy hívja életre a barlangrajzok győzelmes vadászjeleneteit, s ez nyilvánul meg a középkori oklevelekben, amelyek nem szűnnek meg hangoztatni, hogy az emberi emlékezet véges, és ezért kell a nagy tetteket „örök emlékezetre” fenntartani. E szándék kifejezője az a gazdag szájhagyomány is, amely énekek, regék s nem utolsósorban mondák formájában őrzi a legtöbb népnél, s nálunk is, egy hosszú fejlődési szakasz már-már feledésbe hulló emléanyagát. Ez a törekvés irányítja jóval később, immár az írásbeliség eseményeket könnyebben rögzítő időszakában, előbb a szüksézávú évkönyvek, majd pedig a krónikák íróinak tollát is.

A már haladottabb fejlődési fokot elért társadalom tagjaiban azonban egy másik törekvés is tudatosodik: a múlt, vagyis az elődök tetteinek, életkörülményeinek megismerése. Ez az óhaj mind parancsolóbb formában jelentkezik, és egy időn túl egyenesen szükségszerűvé válik. Közismert, hogy mind az egyetemes, mind a hazai történelem viszonylatában az elődök létrehozta értékeket akarjuk megismerni, hogy beépíthessük jelenünkbe, amelyet minél gazdagabbá, magasabb szintűvé és mindnyájunk számára emberibbé óhajtunk tenni.

De felülük a sokat vitatott kérdés: a ránk maradt forrásokból milyen mértékben tudjuk megismerni a valódi múltat? Helyénvaló ennek felvetése a középkorral kapcsolatban is, különösen akkor, ha a korai idők hiányos forrásanyagára gondolunk.

Tudott dolog, hogy a történeti múlt rekonstruálásához elengedhetetlen a forrásanyag hitelességének és mindenekelőtt valóságosságának megállapítása. Jóllehet a szájhagyomány útján fennmaradt és átörökített mondák történelmi események magvát őrizték meg, sokszorosán átszövődtek legendás, természetfeletti elemekkel. Viszonylag kevésbé kötött formájuk tág lehetőséget nyújtott a gazdag népi fantázia személyeket és eseményeket újrateremtő megnyilvánulásának. A korunkbeli történetkutató mindezzel számot vet, de azt is figyelembe veszi, hogy az eredetmondák egy korai fejlődési szakasz el nem hanyagolható forrásai, hisz fényt vetnek e kevéssé ismert időszak emberének gondolkozásmódjára, hitvilágára és egész felfogására.

Az így kialakult történeti hagyományok, mondák vagy legalább azok egy része jóval később, az írásbeliség elterjedésével, bekerült a vezéreket, az uralkodó-dinasztiát dicsőítő s ennek messze felmenő őseit elősoroló krónikákba. Az írásbeliség kezdeti szakaszában a krónikák pergamen-lapjaira azonban olyan új mondákat és legendákat is feljegyeztek, amelyek egy-egy uralkodó tetteiről szóltak. Ne feledjük, hogy

a krónikák írói az egyházi emberek közül kerültek ki. Koruk szemléletének megfelelően a történeti tényekben ezek nem emberi életmegnyilvánulásokat láttak, hanem „Gondviselés-irányította jelenségeket“. A szerzetes-krónikás a maga felfogásának megfelelően „rögzítette“ a valóságot, amelyet éppen ezért torzított is. Csak egyetlen példát erre. Történeti valóság, hogy I. László királynak (1077—1095) uralkodása idején az Erdélybe betörő kunokkal többször is csatát kellett vívnia. Ezekről szólva a krónikás számára az a lényeges, hogy bemutassa, miképpen menti meg Szent László a pogány kun kezéből az elrabolt keresztény lányt. A középkort vizsgálva az említett szemléletet s következőleg a forrásnyagnak egyházas beállított-ságát egy pillanatra sem hagyhatjuk figyelmen kívül. De az elmondottak alapján azt is leszögezhetjük, hogy a történéshoz fokozott gondossággal kell kibontania a mondákban sokszor mélyen rejtőzködő valóság-magot. Sajátos jellegüknél fogva a mondák a történeti valóság rekonstruálásában csupán *kisegítő elemként* vehetők tekintetbe.

Szeretnénk elkerülni minden félreértést. Amikor a történeti valóság maradéktalan feltárását és bármilyen legendás elemtől való megtisztítását hangsúlyozzuk, nem a nép életének korai vagy középkori szakaszába visszanyúló és a szájhagyomány útján tovább élő történeti mondák ellen emelünk szót. Ellenkezőleg, létük örömmel tölt el, hiszen nemcsak a nép életében sorsdöntő események emlékét őrzik, hanem a bennük kifejezésre jutó gondolkodás eredetiségével és nyelvük üdeségével az irodalomba is új szint hoztak. Bizonyára ez a körülmény késztet írót arra a vélekedésre, hogy a „történelem legendák nélkül olyan, mint a virág illat nélkül“. És valóban mennyivel szegényebb volna, például, a román irodalom, ha Ion Neculce a XVIII. század első évtizedeiben nem szedi csokorba a nép körében akkor még élő mondákat, vagy ha a belőlük ösztönzést merítő Dimitrie Bolintineanu nem hagyja az utódokra Ștefan cel Mare fejedelem uralkodásának egyes eseményeit megörökítő olyan költeményeit, mint a *Daniil Sîhastru*, vagy *Muma lui Ștefan cel Mare* s általában a *Legende istorice* címet viselő versciklusát. És a felsorolást folytathatnók. Vagy gondoljunk a magyarság történeti mondáira, amelyek szintén a nép múltjában kiemelkedő események emlékét őrzik. Ki ne hallott volna az eredetünkkel kapcsolatos csodaszarvas- és turul-mondáról, vagy azokról az eseményekről, amelyeket Botond és Lehel nevével fűzött egybe a hagyomány? A későbbi időkben pedig elég, ha megemlítjük a Toldi-mondát, amely Arany János halhatatlan művének megírásához nyújtott témát és ösztönzést. Úgy véljük, nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a nagy költő ez alkotása maga is hagyományként szívódott fel s él a nép tudatában.

A mondák létjogosultsága tehát nem vitás. Jóllehet a történeti valóság egy-egy régmúlt eseményét a nép színes, mindent megelevenítő képzelete a maga módján átalakította, sőt nemegyszer csodás elemekkel tarkította, de meg is őrizte a késő utódok számára. Ez a körülmény eleve meg is határozza a mondák helyét és szerepét, s hibát követne el az a kutató, aki a történeti valóságot csak ezek alapján szándékozná rekonstruálni.

A történeti valóság megismerését a XVII. századtól számottevően előre vitte az a fejlődés, amely már a történelmi események összefüggéseinek vizsgálatát kívánta, és kezdett figyelmet fordítani a források milyenségére. Az a törekvés, hogy a fennmaradt források minél több szempontból kerüljenek vizsgálat alá, s ennek nyomán megbízható anyag álljon a kutatók rendelkezésére, fokozatosan kialakította a történelem segédtudományait. A forráskritika szüntelenül növekvő igényei pedig az egyes segédtudományok (írástörténet, oklevéltan, kronológia, pecséttan) vizsgálati módszerének további tökéletesítését segítették elő és újabb tudományágakat (érem-

tan, metrológia, címertan) hívtak életre. A történelemkutatás e fejlettebb fokán nemcsak a levéltárakban nagy számmal található okleveles anyag vizsgálata vált alaposabbá és eredményesebbé, hanem az elbeszélő forrásoké is.

Úgy tűnik, mintha az írás által is rögzített történeti hagyományok a XVII. századtól kezdve átlépték volna a krónikák kereteit, s egyre nagyobb körben váltak ismertté. Az ekkor már számottevő gyarapodást mutató és mind jelentősebb szerephez jutó értelmiség révén hatásuk megnövekedett. Véleményünk szerint ezen az úton éledhetett fel a székelység között és terjedhetett el széles körben a huneredet mondája is. A történeti hagyományok azonban még a XVIII. században sem voltak annyira ismertek és tanulmányozottak, hogy megakadályozhatták volna újkori koholmányok becsempészését. Sajnos, a forráskritika sem érte el eddig az időpontig azt a fejlettséget, amely útját állhatta volna bármilyen forráshamisítás lehetőségének. Ezek együttesen — és még egy fontos körülmény, amelyről majd részletesen szólunk — magyarázzák meg *A csíki székelység krónika* létrejöttét s azt, hogy csupán egy századon át folyó vita dönthette el véglegesen hamis voltát.

A mai történészek közül már csak kevesen tudnak azokról a heves vitákról, amelyek az említett krónika hitelessége körül folytak a XIX. század folyamán s amelyeknek hullámverése még az első világháború előestéjén is érezhető volt. A vita lényegének megértéséhez tudnunk kell, hogy a XVIII. század utolsó évtizedében (1796) egy olyan latin nyelvű krónika vált ismertté Erdély tudományos köreiből, amelynek szövegét — a másolat szerint — 1533-ban állították össze régi görög (!) és latin oklevelek alapján Sándor Menyhárdnak (= Menyhért) Vacsárcsi (Csíki szék) határában fekvő várban.

A krónika állást foglal a székelység vitatott eredetkérdésével kapcsolatosan, azt hangoztatva, hogy ők, a magyarokkal együtt, a hunoktól származnak; legkorábbi társadalmi és politikai szervezetükkel összefüggésben pedig több ismeretlen adatot őrzött meg. Utalt például a nemzeti társadalom kereteiben kialakult rokonsági viszonyra, melynek alapján — úgyszólván az egész középkoron át — a nemek és ágak keretei szabták meg az örökösödés, valamint a tisztségviselés rendjét, aminek tudata még élhetett a XVIII. századi székelységben s kétségen kívül ennek értelmiségében. Teljesen új volt viszont a krónikának az az állítása, amely szerint a XI. századig a székelységnél a legfőbb katonai, bírói és papi funkciót a „főrabonban“ viselte, aki választás útján jutott tisztségébe. Székhelye az Udvarhely közelében emelkedő Budvárban volt, amelyet Buda „rabonban“ építtetett még a hun birodalom széthullása előtt. Itt tartották a székelység népgyűléseit, amelyeken a mindenkorai főrabonban igazságot szolgáltatott és az új törvényeket kihirdette. Itt őrizték még a főrabonban hatalmi jelvényét is, a kókuszdióhéjból készült és ezüstpántokba foglalt kelyhet, amellyel a népgyűlés alkalmával a főrabonban áldozatot mutatott be. A krónika szerint a kehely Anacharsis szkíta bölcstől (i.e. VI. sz.) származott, s a kereszténység felvétele után keresztrel ellátott fedele is volt, talpán pedig e köriratot lehetett olvasni: *PETRUS SANDOR 1412*. A kelyhet e forrás szerint I. István király uralkodásától, midőn a kereszténységet a székelység között is elterjesztették, már nem használták vallásos áldozattételre, de az megmaradt Zandirhám rabonban leszármazottainak, a csíkszentmihályi Sándor család tagjainak birtokában. Zandirhám akkor volt a székelység főrabonbánja, amikor a hunok (!) Árpád vezetése alatt másodszer e tájakon megjelentek. Ő adta át Árpádnak a székelység hat pontba foglalt, kőbe vésett törvényét, amelynek elfogadására Árpád is kötelezte népét.

A krónika ettől kezdve, bár elsősorban Zandirhám ivadékainak sorsát követi nyomon, a székelyek történelmének egyes eseményeit is elbeszéli 1530-ig bezárólag.

A sok zavaros cselekményt és egymásnak ellentmondó adatot tartalmazó krónika 1818-ban nyomtatásban is megjelent. Kilyéni Székely Mihály adta ki *A nemes székely nemzetnek constitutiói* című oklevélgyűjteményében. A most már sokak számára hozzáférhetővé vált szöveg hitelességét a XIX. század folyamán több szakember (Szalai László, Jernei János, Marczali Henrik, Nagy Géza) kétségbe vonta, de voltak, akik — legalább részben — elfogadhatónak tartották, és adatait fel is használták. Ez utóbbiak közé sorolható Kőváry László, Szilágyi Sándor, Szabó Károly és mások. Jóllehet nem volt történész, de meg kell említenünk Orbán Balázs nevét is, aki *A Székelyföld leírásában* nemcsak újra közzétette a Sándor család birtokában lévő úgynevezett áldozó-pohár rajzát, hanem megadta annak pontos leírását is (II. 58.). Különbösen Orbán Balázs általánosan ismert munkája széles körben felhívta a figyelmet a csíki székely krónikára.

A különféle érvekkel támogatott és mindegyre megújuló vitát századunk elején Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár zárta le. A modern forráskritika módszereit alkalmazva s a meglevő másolatok szövegét összehasonlítva, minden kétséget kizáróan kiderítette, hogy a krónika szövegét 1796-ban a kolozsvári jogakadémián tanulmányait éppen bevégző és Csikszentmihályon lakó Sándor Zsigmond koholta (*A csíki székely krónika*. Budapest, 1905). Néhány évvel később tartott akadémiai székfoglaló értekezésében Szádeczky, válaszul az időközben megjelent ellenvéleményekre, ismételten és még határozottabban kifejtette érveit (*Még egyszer A csíki székely krónikáról*. Budapest, 1911). Ugyanebben az időben más szakemberek is kiderítették, hogy az állítólagos rabonbánok által használt áldozópohárka — amely az 1900-as években még a Sándor család birtokában volt — a XVII. század második felében készült, s így legfeljebb száz évvel „régibb”, mint a krónika. Ehhez még hozzátehetjük, hogy Ferenczi István és Ferenczi Géza Budvár területén 1969-ben folytatott ásatásai — amint azt szóbelileg szívesek voltak közölni —, a régebbi korok emlékeitől és a VIII—IX. századi szórványos leletektől eltérően, csupán a XII—XIII. században emelt, mészhabarcсал kötött kőfalú és egyszerű alaprajzú várat tártak fel, viszonylag szegényes leletanyaggal együtt.

Előbb említett munkáiban Szádeczky részletesen feltárta a hamisítás okát és körülményeit is. Kutatása nyomán nyilvánvalóvá vált, hogy a krónikára a Sándor családnak volt szüksége az Aporok ellen folytatott úgynevezett „tatár-perben”. A Felesíkba 1694-ben beütő tatárok ugyanis a rabszíjra fűzöttek között elhurcolták Csikszék vicekapitányát, Sándor Jánost is feleségével együtt. A férje kezességén hazabocsátott asszony kettejük váltságdíjának lefizetésére kölcsönt vett fel Apor Istvántól, akinek zálogul lekötötte némely csíki és háromszéki birtokukat. A XVIII. század folyamán a Sándor család vissza akarta váltani a birtokokat, de az Aporok állítása szerint nem zálogbaadás történt, hanem eladás, és ezért nem voltak hajlandók azokat visszaadni. A hosszasan elhúzódó és 1797-ben újra megindított perben Sándor Zsigmond, a krónika „szerzője”, képviselte családjáé érdekeit, s bizonyította e mű szövegével a tatárabszégba jutott Sándor Jánostól való leszármazását. De nem csekély mértékben befolyásolta a krónika keletkezését Sándor Zsigmondnak az a törekvése is, hogy családjának eredetét a rabonbáni intézmény elképzeltetésével Árpádig vigye vissza és egyenesen vele hozza kapcsolatba.

Amily meglepő a krónika tartalma, éppen olyan sajátos feltűnésének körülménye is. Köztudomású, hogy a XVIII. század utolsó évtizedében még az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság megalapítása előtt létrejött egy Kézirat-kiadó Társaság is, amely célul tűzte ki, amint azt neve is elárulja, a kéziratban lévő törté-

nelmi emlékek felkutatását és kiadását. A cél megvalósítása végett a társaság titkára, Aranka György fejtett ki buzgó tevékenységet Erdély-szerte. Beutazta a Székelyföldet is, kéziratot műveket kutatva és munkatársakat toborozva. A gyűjtőmunka során került kapcsolatba a Csíksomlyón élő Farkas Nepomuk János nyugalomba vonult pappal, aki 1796-ban elküldte Arankának Marosvásárhelyre *A csíki székely krónika* szövegét, melyet a Sándor család rokonságától nemrégén megszerzett példányról másolt le. A vázolt körülmények ismeretében állította Szádeczky Lajos, hogy „főként Aranka buzgólkodása régi történelmi kútfők kutatására segítette napvilágra jöni a csíki székely krónikát“.

Aranka behatóan tanulmányozta a krónikát, amelyet magyarra fordítva ki is akart nyomtatni. A krónika hitelességét illetően azonban már ekkor kételyek merültek fel, s ezért a Nyelvmívelő Társaság több neves szakember véleményét kérte ki. Ezek a krónika kinyomtatását további alapos szövegkritikai vizsgálat eredményétől tették függővé. Nem is jelentette meg a Nyelvmívelő Társaság soha a krónikát, s ezért adta ki azt 1818-ban Sándor Zsigmondnak egy távoli rokona, amint arra már rámutattunk.

A krónika szövegét elemezve a mai történész, aki gazdagabb forrásanyagra támaszkodik és akit az utóbbi évtizedek régészeti eredményei is segítenek ítélete megalkotásában, szükségszerűen felteszi a kérdést: mi váltotta ki az olvasóközönség tekintélyes részében, sőt a szakemberek egynéhányában is azt a jóhiszeműséget, amellyel a krónika állításainak hitelt adott? Úgy véljük, hogy a krónika, bár egészében koholt, több olyan elemet is tartalmaz, amelynek valósága felől nem lehet kétség. Eltekintve attól, hogy az események mindenki által jól ismert helyeken mennek végbe, a krónika szerzője ügyesen fel tudta használni a székely társadalom élő hagyományait (hun származás) és berendezkedésének jellegzetes vonásait is (nemek és ágak megléte) ahhoz, hogy mondanivalójának, legalább első pillanatra, valamelyes hitelt biztosítson. A szigorúan tudományos elemzés azonban kérielhetetlenül feltárta a krónika koholt voltát, aminek folytán az egész mű hitelét veszítette.

*

A csíki székely krónikával kapcsolatosan szeretnénk még rámutatni a szépirodalomnak a hagyományok elterjesztésében játszott fontos szerepére. Helyszűke miatt a kérdéssel nem foglalkozhatunk behatóan, csupán egy ismert példára hivatkozunk. A rabonbáni tisztség soha nem létezett, azt *A csíki székely krónika* szerzője teremtette. De Jókai Mór, a nagy elbeszélő, *Bálványosvár* című regényében hitelt érdemlő cselekmény központjába állította és széles körben ismertté tette ez intézményt. A Bálványosvárhoz fűződő monda ma is élő. Ki tudja azonban kétséget kizáróan tisztázni, vajon nem éppen Jókai magával ragadó elbeszélése telítette-e azt léttel, nem az ő tolla nyomán vált-e a ma élők tudatában néphagyománnyá?

Jókai említett regénye kétséget kizáróan bizonyítja, hogy írónk mily jelentős szerepet tölthetnek be a népi hagyományok összegyűjtésében s még inkább azok közkinccsé tételében. E tevékenységük során, amikor új kifejezésformákkal gazdagítják és teszik színesebbé nyelvünket, ugyanakkor egy egészséges, a valóságból táplálkozó történelmi hagyományt is segítenek kialakítani.

Jövők alapjait is magában hordozó jelenünket a történelmi valóság talajára építjük. Ezt a valóságot hivatottak feltárni a történészek a múlt viszonylatában is, hogy tevékenységük nyomán annak értékei maradéktalanul beleszövődjenek a jelenbe.